

ЕТНІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ІДЕНТИЧНОСТІ СОЦІЄТАЛЬНОЇ

У статті розглянуто основні риси поняття етнічної ідентичності як складової частини ідентичності соцієтальної. В епоху глобалізації етнічна ідентичність набуває нове місце і значення в загальній системі ідентичностей. Соціалізація особистості в суспільстві відбувається за новими правилами. Процес етнічної ідентичності перетворюється в діалектичний синтез того, що відбувається в суспільстві, й того, що роблять люди, в місце зустрічі «операції» та «дії», в івентуцію та самопрезентацію. В сучасному світі етнічну ідентичність можливо зрозуміти в рамках надіндивідуального чинника архетипічної (холономної) парадигми.

Ключові поняття: етнічна ідентичність, архетип, соцієтальна ідентичність, глобалізоване суспільство.

В статье рассмотрены основные черты понятия этнической идентичности как составной части идентичности социетальной. В эпоху глобализации этническая идентичность приобретает новое место и значение в общей системе идентичности. Социализация личности в обществе происходит по новым правилам. Процесс этнической идентичности превращается в диалектический синтез того, что происходит в обществе, и того, что делают люди, в место встречи «операции» и «действия», в ивентуцию и самопрезентацию. В современном мире этническую идентичность можно понять в рамках надиндивидуального фактора архетипичной (холономной) парадигмы.

Ключевые понятия: этническая идентичность, архетип, социетальная идентичность, глобализующееся общество.

The article reviews the main features of the concept of ethnic identity in societal identity process. In the era of globalization, ethnic identity becomes on the new place and importance in the overall system of identities. The socialization of the individual in society is under the new rules. The process of ethnic identity becomes dialectical synthesis of what is happening in society, and what do people in a meeting place for the «operation» and «action» in eventuates and self-presentation. In the modern world, ethnic identity can understood within the supra-individual factor archetypical (holonomic) paradigm of postmodern.

Key words: ethnic identity, societal identity, archetype, global society.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблем соціальної ідентичності визначається місцем питання в контексті фундаментальних соціологічних проблем класичної соціології. Разом із проблемами соціальної структури, соціальних відносин, соціокультурної інтеграції та легітимності влади, питання соціальної ідентичності розглядаються в якості чинника успішної соціалізації особистості. Соціальна та особистісна ідентифікація визнається необхідною передумовою соціального життя. Криза етнічної ідентичності або «множинність спроб визначення самототожності як окремого індивіда, так і соціальних груп та спільнот, цілого українського суспільства», розглядається як одна з головних ознак глибинної системної кризи суспільства [9, с. 100].

Аналіз досліджень та публікацій. Криза ідентичності ототожнюється дослідниками як «конститутивний конфлікт глобалізації», який недостатньо висвітлений в науковій літературі. До вивчення ідентичності в контексті глобалізаційних процесів синхронно звертається велика кількість вітчизняних та зарубіжних дослідників. Серед них такі відомі закордонні науковці, як З. Бауман, П. Бурдье, Ю. Габермас, Е. Гідденс, Е. Еріксон, М. Кастельс, Е. Сміт, С. Хантінгтон і багато інших. Загальнотеоретичні питання кризи ідентичності в епоху глобалізації розглянуті в працях Е. Афоніна, В. Арбеніної, І. Варзара, М. Вівчарика, Є. Головахи, В. Євтуха, Г. Касьянова, А. Колодій, І. Кресіної, О. Майбороди, Л. Нагорної, О. Нельги, М. Обушного, І. Онищенко, А. Пономарьова, В. Трощинського,

Н. Черниш, Л. Шкляра. Але в силу того, що звернення до питання ідентичності в епоху глобалізації зумовлено різними чинниками, його висвітлення є неоднозначним [10, с. 59].

Мета статті – з'ясувати глибинні механізми етнічної ідентичності глобалізованого суспільства. Просування до мети припускає вирішення наступних завдань: висвітлити основні уявлення про етнічну ідентичність модерного суспільства, визначити обмеженість модернізму в поглядах на етнічну ідентичність, розглянути переваги архетипічної парадигми в інтерпретації етнічної ідентичності в умовах суспільства, що глобалізується.

Виклад основного матеріалу. Проблема етнічної ідентичності, що розділило науковців на примордіалістів і конструктивістів, одночасно визначила межу між суспільством модерна і суспільством, що глобалізується або постмодерном. Примордіалізм, що вважає етнічну ідентичність іманентно притаманною особі, проголошує її центральною в структурі інших колективних ідентичностей. Згідно з конструктивістською парадигмою, етнічна ідентичність є соціально зумовленою та сконструйованою формою колективної ідентичності. З точки зору примордіалізму, етнічна ідентичність є історично першою процедурою, що здійснювала структурування суспільства, тому що нація, за визначенням Е. Сміта, завжди «апелює до свого етнонаціонального коріння».

Треба зауважити, що відмінності мови або етнографічні особливості є набагато більш очевидними, ніж абстрактні за формою економічні інтереси різних етносів. У зв'язку з тим, проблема ідентичності довгі часи виявлялася тісно пов'язаною з проблемою суб'єкта, а не соціальних відносин. Великий вклад у класичну парадигму внесла класична філософія, в рамках якої розроблялися проблеми свободи, тотожності суб'єкта та морального вибору. Класичні уявлення про етнічну ідентичність пов'язані з поглядом на суб'єкт як єдиний самототожний субстрат. Категорії тотожності, єдності, постійності та неподільності були найвищою цінністю [6, с. 12]. Позиція класичної філософії незмінно залишалася не тільки стрижнем примордіалізму, але й суспільною парадигмою свого часу.

Відчуття етнічної ідентичності як соціальної проблеми почалося з переходу від концептуальних позицій «вроджених універсалій» до вивчення її соціальної зумовленості. Це відбулося не за примхами філософів, а за об'єктивними вимогами суспільного життя. Зростання ролі економічного, адміністративного фактору в структуруванні суспільства перетворило етнічну ідентичність у «зайву» процедуру соціалізації. Головною метою процедури ідентифікації стає доступ до державних і адміністративних ресурсів. Але подібний доступ можна отримати не тільки за допомогою ідентичності, а за допомогою освіти, підвищення рівня професіоналізму чи військовим переворотом. Вибір, який майже повністю залежить від рівня

розвитку суспільства, був очевидним для науковців розвинутих країн і не був поміченим у країнах, що знаходяться на базових стадіях розвитку.

Завдяки розвитку нових соціальних потреб відбувся перший парадигмальний зсув від універсалізму до конструктивізму. Якщо в «західній науці цей парадигмальний зсув мав безпосередній вплив на погляди на етнічну та національну ідентичності, що виражалось у більш критичному ставленні до примордіалізму, то в радянській науці цього не відбулося. Уявлення про природу етнічної та національної ідентичності на довгі десятиліття були законсервовані в межах класичної парадигми, яка досі домінує в українській етнополітології» [6, с. 13].

Проте у найбільш економічно розвинутій країні сучасного світу – Сполучених Штатах Америки, різноманітні етнічні ідентичності час від часу загрожують загальнонаціональній ідентичності. У книзі найвідомішого футуролога Самюеля Хантінгтона «Хто ми? Виклик американській національній ідентичності», етнічна ідентичність протиставляється загальнонаціональній ідентичності як історичне явище більш сучасному. Основою суспільної інтеграції у США проголошується національна ідентичність, якій американці приписують головну роль порівняно з іншими ідентичностями. Стверджується, що «впродовж американської історії жителі США визначали свою ідентичність в термінах «раса», «етнос», «ідеологія» і «культура». Перші два терміни сьогодні практично виведено з обороту. Американці розглядають свою країну як мультиетнічне і мультинаціональне суспільство» [8, с. 15-16].

Разом із тим С. Хантінгтон стверджує, що криза ідентичності стала глобальним феноменом, а дебати з цього приводу перетворилися на характерну рису сучасного суспільства. Аналізуючи специфіку прояву кризи ідентичності в різних країнах, доходить висновку, що національну ідентичність у США треба рятувати будь-якими засобами, зокрема військовими діями. Він апелює до того, що війна або наявність противника є конструктивним фактором для підсилення ідентичності американців. Позитивного впливу на національну ідентичність американців, на його думку, завдали події 11 вересня 2001 року, які згуртували націю, зменшили рівень субнаціональних ідентичностей. «Трагічні обставини 11 вересня 2001 року повернули Америці її ідентичність. Доти доки американці вважають, що їх країні загрожує небезпека, національна ідентичність залишається вельми високою. Якщо ж відчуття безпеки притуплюється, інші ідентичності знову беруть гору над ідентичністю національною» [8, с. 16-17].

Зовсім по-іншому бачить кризу ідентичності М. Кастельс. З одного боку, другий том його праці має назву «Влада ідентичності», з другого – він констатує факт зростання дистанції між глобалізацією та ідентичністю, між суб'єктом і мережею. Під ідентичністю М. Кастельс розуміє

процес, під час якого суб'єкт пізнає себе й конструює власне поле смислів. В силу того, що у світі, відбувається настільки неконтрольовані і безладні зміни, люди схильні групуватися навколо первинних джерел ідентичності: релігійних, етнічних, територіальних та національних. «У світі, просякнutoму глобальними потоками багатств, влади та образів, пошук ідентичності, колективної або індивідуальної, приписаної або сконструйованої, стає фундаментальним джерелом соціальних значень. Це не новий тренд, бо ідентичність, особливо релігійна та етнічна ідентичність, які знаходилися біля коріння їх значення з початку людського суспільства» [5].

Подолання кризи ідентичності М. Кастельс вбачає у формуванні нової ідентичності. Але остання стане реальністю тільки після подолання кризи локальних ідентичностей, про наявність яких засвідчує підйом націоналізму й релігійного фундаменталізму. Вчений вважає, що сучасний вектор пошуку ідентичності спрямовується в минуле, яке при цьому, як правило, міфологізується. Це відбувається тому, що в інформаційному суспільстві відсутня модель ідентичності, а саме суспільство М. Кастельс порівнює із джунглями, життя в яких на кожному кроці загрожує численними небезпеками. Але мережеве суспільство породжує рухи спротиву і навіть «рухи проектної ідентичності», і на деякі з них, насамперед екологічний рух та рух феміністок, він покладає особливі надії [10, с. 2-3].

Конструктивістський підхід до етнічної ідентичності піддається критиці з боку примордіалістів. На думку Е. Сміта, в основі «модерністських» або «інструменталістських» поглядів на етнічну ідентичність лежать певні базові припущення: «Кажучи коротко, «інструменталістський» підхід вважає, що люди завжди жили й діяли у великому розмаїтті груп. Як наслідок, люди завжди мали цілу низку колективних ідентичностей – від сім'ї і статі до класової, релігійної та етнічної приналежності. Люди постійно входять і виходять із таких колективних ідентичностей. Вони обирають і конструюють свої ідентичності відповідно до ситуації, в якій опиняються. Отже, для інструменталістів ідентичність виглядає радше «ситуативною», ніж усезагальною, і має аналізуватися як властивість індивідів, а не колективів» [7, с. 51]. Головну ланку в мережі колективних ідентичностей втрачено. Саме в цьому, на його думку, полягає модерністська хиба етнічної ідентичності.

Умовна включеність етнічної ідентичності в соціальну ідентичність створює «текуче суспільство» [2]. У ряді дисциплін була здійснена деконструкція, критикувалося поняття інтегральної, уніфікованої ідентичності. Ситуація веде до проголошення незвичних, альтернативних, плюральних та множинних ідентичностей. Сучасний погляд на етнічну ідентичність може як припускати вплив попередніх практик та цінностей, так і заперечувати їх в силу повної відсутності. Як

зауважує З. Бауман, суть постмодерної стратегії життя – не стільки створення нових ідентичностей, скільки уникнення за їх допомогою певної фіксації. Для сучасної постмодерної стратегії життя є характерним відкидання зайвої зв'язаності та фіксації [3, с. 176].

Можливість фіксації нових ідентичностей, поза розверненням вектора пошуку ідентичності в минуле, надає архетипічна парадигма, яка належить до класу холономних. Холономна (від. англ. Holonomic) – це механічна система, всі зв'язки в якій можна звести до геометричних. Архетип розуміється як «форма колективного несвідомого (надособистісного начала людської психіки), співвіднесена із тим, що древні називали зв'язком усього зі всім. Поняття архетипу корелює з холономним світоглядом, нелінійним, циклічним поглядом на життя» [4]. Архетип має формотвірну здатність, виступає кумулятивним феноменом, що дозволяє виходити за рамки індивідуального досвіду та накопичувати досвід кілька поколінь людства.

Через архетипи та культурні стереотипи свідомості, які слугують одним з інструментів побудови соціальної реальності, соціетальні характеристики корелюються з поняттям «ментальності» [1, с. 12]. Соціетальна ідентичність використовується для опису й інтерпретації соціальних відносин, притаманних не штучно створеним, а історично сформованим спільнотам, яким можуть бути етноси. Соціетальний показник визначає якісні та кількісні характеристики соціетальних властивостей, станів і процесів. Соціетальні властивості формують систему якісних і кількісних характеристик соціетальної психіки як втілення загальносистемних суспільних процесів. Кількісні характеристики соціетальних властивостей етнічної ідентичності дозволяють використовувати процедури вимірювання і дозволяють позбавитися від стереотипу її «зайвості».

Вимірювання соціетальних властивостей відбувається за допомогою будь яких базисних векторів E_k для яких всі похідні L дорівнюють нулю:

$$[e_j, e_k] = 0$$

Обмеження системи холономних змінних може бути представлена у вигляді наступної функції:

$$f(x_1, x_2, x_3, \dots, x_N, t) = 0,$$

отже, для вимірювання етнічної ідентичності може бути знайдена інша система бінарних опозицій, яка задовольняє правилу холономності – залежності від координат x_j і часу t .

Обмеження холономних рівнянь може допомогти видалити деякі з залежних змінних. Наприклад, якщо ми хочемо, видалити якийсь параметр у рівнянні, ми можемо змінити рівняння до наступного вигляду:

$x_d = g_i(x_1, x_2, x_3, \dots, x_{d-1}, x_{d+1}, \dots, x_N, t)$,
змінити x_d у кожному рівнянні системи за допомогою наведеної вище функції. Це завжди можна зробити для загальної системи, за умови,

що $f_i \in C^1$, то, за теоремою про неявні функції, рішення g_i гарантується в деякій відкритій множині. Таким чином, можна видалити всі входження залежної змінної x_d .

Припустимо, що система не має N ступенів свободи. Маємо, h холономних обмежень, накладених на систему. Тоді число ступенів свобод зводиться до $m = N - h$. Ми можемо використати m незалежні узагальнені координати (Q_j) , щоб повністю описати рух системи. Перетворене рівняння буде виражено таким чином:

$$x_i = x_i(q_1, q_2, \dots, q_m, t), \quad i = 1, 2, \dots, N.$$

Отже, змінні будь-якої холономної системи можуть легко трансформуватися і прораховуватися.

Висновки. Таким чином, етнічна ідентичність є складовою частиною ідентичності соціальної. Модерністські погляди на етнічну ідентичність обмежені конструктивістськими уявленнями про велике розмаїття груп і складну структуру колективних ідентичностей. Наявність низькі колективних ідентичностей породжує відчуття втрати етнічної ідентичності, перетворення її в зайву процедуру. В інформаційному суспільстві сучасна модель ідентичності відсутня, а вектор пошуку нових ідентичностей спрямовується в минуле та міфологізується. Для сучасної пост-модерної стратегії життя є характерним відкидання зайвої зв'язаності та фіксації, тому для неї потрібно не стільки створення нових ідентичностей, скільки уникнення за їх допомогою певної фіксації.

Можливість фіксації існуючих ідентичностей, поза розверненням вектору пошуку ідентичності в минуле, надає архетипічна парадигма, яка належить до класу холономних. Архетип має формотвірну здатність, виступає кумулятивним феноменом, що дозволяє виходити за рамки індивідуального досвіду та накопичувати досвід кілька поколінь людства. Соціальна ідентичність використовується для опису й інтерпретації соціальних відносин, притаманних не штучно створеним, а історично сформованим спільнотам. Соціальний показник надає можливість визначити якісні та кількісні характеристики соціальних властивостей, станів і процесів. Кількісні характеристики соціальних властивостей етнічної ідентичності дозволяють використовувати процедури вимірювання і позбавитися стереотипу її «зайвості».

Для української школи архетипіки характерно використання бінарних опозицій: екстраверсія – інтроверсія, емоційність – прагматичність, ірраціональність – раціональність, інтуїтивність – сенсорність, екстернальність – інтернальність, ексекютивність – інтенціональність. У силу того, що етнічна ідентичність є складовою ідентичності соціальної, відкритим залишається питання: «Наскільки бінарні опозиції архетипу соціальної ідентичності можуть бути використані для адекватного кількісного аналізу етнічної ідентичності?». Відповідь на це питання мають дати майбутні дослідження в межах архетипічної парадигми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афонін Е. А. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід / Е. А. Афонін, О. М. Бандурка, А. Ю. Мартинов Українське товариство сприяння соціальним інноваціям, Українська технологічна академія. – Х. : Вид-во «Титул», 2008. – 504 с. – («Відкрита дослідницька концепція»; Вип. № 5).
2. Бауман З. Текущая современность / Зигмунд Бауман; пер. с англ. под ред. Ю. В. Асочакова. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
3. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; пер. с англ., под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2002. – 390 с.
4. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика [Електронний ресурс] / О. Донченко – Режим доступу: <http://topkatalog.at.ua>.
5. Кастельс М. Информационная эпоха, общество и культура / Мануэль Кастельс; пер. с англ. под научн. ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 606 с.
6. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації [монографія] / Наталя Пелагеша; – К. : НІСД, 2008. – 288 с.
7. Сміт Е. Модерністська хвиля / Е. Сміт // Нації та націоналізм у глобальну епоху. – К. : Ніка-Центр, 2006. – С. 49–76.
8. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон; пер. с англ. А. Башкирова. – М. : Изд-во АСТ: Транзит книга, 2004. – 635 с.
9. Черниш Н. Й. Ідентичності в сучасній Україні та стратегії їх використання / Н. Й. Черниш // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна '2011, № 941. Серія: «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – С. 100–110.
10. Штефан І. П. Криза ідентичності у глобалізованому світі / І. П. Штефан // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К. : Міленіум, 2011. – № 1. – С. 59–64.

Рецензенти: Чепак В. В., д.соц.н., доцент;
Коробов В. К., к.соц.н., доцент.

© Релін О. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії 01.10.2012 р.

ПЕЛІН Олександр Володимирович – кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Коло наукових інтересів: етносоціологія.